

ЖАРКО ПЕТКОВИЋ
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
zarkopetkovic@gmail.com

ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΙΑ У ДЕЛУ ЈОВАНА ΚΑΝΤΑΚΟΥЗИНА

Чланак се бави начином на који је Јован Кантакузин употребавао фразу *symmachia kai philia* (Hist. I 8; II 5; II 25). Са тим изразом (који означава савез између држава) Јован Кантакузин је био упознат преко старих писаца (пре свега преко Полибија). Изгледа да је формулу *symmachia kai philia* (у том редоследу) Кантакузин преузео из *Прве књије о Макавејцима*.

Кључне речи: Јован Кантакузин, *symmachia kai philia*, *societas et amicitia*, *Прва књија о Макавејцима*, Полибије

The article deals with the phrase *symmachia kai philia*, as used by John Cantacuzenos (Hist. I 8; II 5; II 25). John Cantacuzenos was familiar with the phrase (denoting forms of treaty or alliance between the states) through classical authors (Polybius, especially), but it seems that *symmachia kai philia* (in that specific word order) was borrowed from the *First Book of Maccabees*.

Keywords: John Cantacuzenos, *symmachia kai philia*, *societas et amicitia*, *First Book of Maccabees*, Polybius

I. *Историје* Јована Кантакузина садрже описе дипломатских активности византијских царева, тј. богате су сведочанствима о дипломатским контакти-ма између Византије и других држава. Ти контакти су, природно, били вођени политичким потребама, уопште стратешким циљевима Византијске државе.¹ У XIV веку, царство је покушавало да у већој мери него раније оствари савезе са државама у оквиру свог комонвелта и ван њега. Ти савези су били неопходни

¹ *Oikonomides*, *Diplomacy*, 634–635. Cf. *Nicol*, *Last Centuries*, 107–121 et passim.

за опстанак у времену када су ресурси државе опадали, када су се број и снага непријатеља повећавали и када су унутрашњи династички сукоби у Византији прерастали у грађанске ратове.

Посматрано у том контексту, занимљиво је сведочанство о византијско-српској дипломатској активности крајем 1320. или почетком 1321. године. Тада су млади цар Андроник III и Јован Кантакузин – као велики доместик – позвали српског изасланика, монаха Калиника. Том приликом, предмет разговора са Калиником био је ступање Андроника III и Јована Кантакузина у „савез и пријатељство” са краљем Милутином (Cant. Hist. 1.8);² притом, византијски владари су имали у виду да је српски краљ већ остварио чврсто пријатељство са Сиргијаном Палеологом, вишеструким одметником. Милутин је у тим преговорима о савезу видео прилику да се домогне „Македоније”, уколико би се Андроник III окренуо против Андроника II, свог деде.³

Исту формулацију (*symmachia kai philia*) Кантакузин употребљава када преноси речи аламаних изасланика који су се појавили пред Андроником II 1328. године.⁴ Аламани, тј. Немци – поданици Лудвига IV Баварског, који је у том часу предводио гибелине – позивали су се том приликом на стари уговор склопљен са гибелинима, тј. на савезнички уговор Ђенове са Византијом, склопљен у Нимфеону у пролеће 1261. године (Cant. Hist. 2.5).⁵

Без амбиције да укажем на све примере, наводим још једно место из Кантакузиновог историографског дела где се спомиње израз *philia kai symmachia* (Cant. Hist. 2.25).⁶ У покушају да заустави српско напредовање у Македонији 1334. године, Андроник III је направио план да Сфранцес Палеолог склопи „пријатељство и савезништво” са Душановим савезником Сиргијаном, како би тако стекао његово поверење, а онда га заробио.⁷

Понављање израза *symmachia kai philia* упућује на то да он није случајно изабран, да није само фраза која се наметнула из стилских разлога, већ да је у

² Τὸ δ' αὐτὸ καὶ βασιλεὺς ὁ νέος σὺν δομestikῶ τῷ μεγάλῳ λυσιτελεῖν αὐτοῖς ἠγησάμενοι πρὸς τὸν Κράλην διαπρεβεύσασθαι περὶ συμμαχίας, τὸν Καλλίνικον μετακαλεσάμενοι καὶ περὶ τῆς τοῦ Κράλη συμμαχίας καὶ φιλίας διαλεχθέντες ...

³ Уп. ВИИНЈ VI, 308–309 (уз прецизирање термина Македонија код Јована Кантакузина); Bosch, Kaiser Andronikos, 16; 87–88; Laiou, Constantinople and the Latins, 287–288; Турковић, Унутрашња политика, 475.

⁴ Ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἐξ Ἀλαμανῶν ἀφίκετο πρὸς βασιλέα τὸν πρεσβύτερον πρεσβεία χρεήματα αἰτοῦντες, λέγοντες, κατὰ παλαιὰν συμμαχίαν καὶ φιλίαν τῆς σφετέρας τε καὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, ὅταν του δέοντα, προσήκειν ἐκατέρως κομίζεσθαι παρ' ἀλλήλων.

⁵ Nicol, Last Centuries, 68; Kant., Geschichte, II, 305–308. Споразум у Нимфеону: Geanakoplos, Michael Palaeologus and the West, 83–91.

⁶ ... Συργιάνην μὲν οὐκ ἀνέξεσθαι εὐθὺς μὴ προσπέμψαι πρὸς αὐτὸν καὶ παρακαλεῖν αὐτῷ προσθῆσθαι ἀποσάντα βασιλέως τὸν δὲ ὑπακούσαντα προσθῆναι, φιλίαν θέσθαι πρὸς αὐτὸν καὶ συμμαχίαν ...

⁷ Nicol, Last Centuries, 177; Bosch, Kaiser Andronikos, 93–95; Ферјанчић, Освајачка политика, 513–514; Ферјанчић, Турковић, Стефан Душан, 54–55; Рагућ, Сфранцис Палеолог, 14; Talbot, Syrgiannes, 1997.

питању свесно употребљена прецизна, техничка формулација за једну специфичну дипломатску ситуацију и политички однос између држава (у прва два примера) или између двеју војски, односно њихових заповедника (трећи пример). Наведени примери сведоче, између осталог, о Кантакузиновом и уопште позновизантијском схватању положаја варварских народа и страних држава у односу на Римско царство.⁸

II. Формулација коју Кантакузин употребљава, која изражава правни и дипломатски однос између Римљана и страних држава, односно народа, тј. двеју супротстављених страна (у случају 2.25), била је у широкој употреби код античких писаца. Издвојићу само неколико текстова, и то оне које је Кантакузин могао познавати. У питању су, дакле, текстови, тачније делови текстова античке историографије који су у његово време били читани у Византији. Код Полибија (21.20.3), краљ Пеграма Еумен II, у говору у римском Сенату, потврђујући савез против Антиоха III, спомиње *philia kai symmachia* који је његов отац Атал склопио са Римљанима, раније, у време рата против Филипа V.⁹ Остајући уз Полибија (21.32.2–4), наилазимо на вест да су Етолци склопили „пријатељство и савезништво” са Римом 189. године пре Христа, уговор који се углавном тумачи као *foedus iniquum*.¹⁰ Такође, из Полибијеве (25.4.5) парафразе говора ликијских изасланика види се да су Римљани са тим малоазијским народом склопили *philia kai symmachia*.¹¹ Даље, непосредно пре одлучног пораза, Антиох III се надао да ће успоставити „пријатељство и савезништво” са Римом;¹² уосталом, Антиох је након битке код Магнесије и постао римски „пријатељ” који је имао уговор са Републиком,¹³ иако му та дипломатска формула није обезбеђивала равноправност у односима са Републиком. И на крају, из исте епохе, поседујемо извештај Мемнона – који је до Кантакузина могао стићи преко исписа патријарха Фотија – да су Римљани са Хераклејанима (са Понта) постали не само „пријатељи” већ и „савезници”.¹⁴

Овим прегледом се број примера за употребу фразе *philia kai symmachia* никако не исцрпљује.¹⁵

⁸ *Teoteoi*, Conception de Jean VI Cantacuzène, 177–179; 183–185.

⁹ *Walbank*, Commentary III, 112; cf. *Gruen*, Hellenistic World, 530–531; 544–545.

¹⁰ *Täubler*, Imperium Romanum, 62–66; *Sherwin-White*, Roman Citizenship, 120–123; *Will*, Histoire Politique, II², 216–219; *Badian*, Foreign Clientelae, 84–87; *Pace Gruen*, Hellenistic World, 26–27.

¹¹ *Gruen*, Hellenistic World, 95; *Idem*, Rome and Rhodes, 77; *Walbank*, Commentary, III, 279–280; cf. *Will*, Histoire Politique, II², 295–296; *Schmitt*, Rom und Rhodos, 122–127.

¹² *Diod. Sic.* 28.15.2; App. Syr. 6. Овај извештај заснива се на Полибијевом сведочанству: *Heuss*, Volkerrechtliche Grundlagen, 37; cf. *Will*, Histoire Politique, II², 197–98.

¹³ Pol. 21.43.1; Liv. 38.38.2; App. Syr. 39. *Walbank*, Commentary, III, 156; *Will*, Histoire Politique, II², 221–224; *Heuss*, Volkerrechtliche Grundlagen, 13–14.

¹⁴ *Memnon*, FgrHist, no. 434, 18.10; cf. *Täubler*, Imperium Romanum, 46.

¹⁵ Уп. нпр. Pol. 15.24.4; 18.15.3.

Та стандардна фраза античке дипломатије имала је, разуме се, своју латинску верзију, о чему сведочи Ливије (31.31.20) – управо у делу текста који се ослања на Полибија:¹⁶ Римљани су понудили Етолцима да обнове „пријатељство и савезништво” (*amicitia societasque*), склопљено 212. или 211. године пре Хр.; Етолци се нису одмах одлучили, пошто су склопили савез и са Филипом V 206. године. Ипак, касније, након македонског пораза у рату са Римљанима, савез са Римом је био прихваћен (Liv. 36.3.8–10), у нади да ће се тако обезбедити територијално проширење.¹⁷ Навешћу још један пример из Ливија (5.35), иако би било право чудо да је Кантакузин био с њиме упознат (рана римска историја није привлачила византијске читаоце). Ипак, Ливијево сведочанство о (наводном) „савезништву и пријатељству” Рима и Клузија¹⁸ потврђује да је латинска терминологија била усклађена са грчком терминологијом, с којом је Кантакузин имао искуства. Наиме, након што су Гали прешли Алпе и угрозили Клузиј, становници тог града су решили да се обрате Римљанима, упркос томе што никакво „савезништво и пријатељство” са њима није било склопљено; у наставку, Ливије каже да су посланици упућени Галима тражили од њих да не нападају „савезнике и пријатеље” римског народа.¹⁹

Формулација *philia kai symmachia* свакако није израз који су Полибије и други писци самостално увели у државно-правну терминологију римске државе: Римљани су тако склопили пријатељство и савезништво са једним непознатим градом (Елејом?) крајем II века пре Христа.²⁰ Или, да останемо само још при једном епиграфском примеру, Римљани су са народом Астипалеје склопили мир, пријатељство и савезништво (*philia kai symmachia*). У питању је био, природно, *foedum iniquum*.²¹

Уосталом, историја овог термина могла би се потражити у грчком стриктном дипломатском речнику међудржавних уговора како класичне епохе²² тако и хеленистичког периода.²³ Но, на њима се не желимо задржавати јер је Кантакузин, свакако, инспирацију за своју формулацију потражио у сведочанствима римске историје, тј. римског дипломатског речника.

¹⁶ Nissen, Kritische Untersuchungen, passim; cf. Eckstein, Livy, Polybius, 408–409.

¹⁷ Види Liv. 38.1.9 и текст уз напомену 9. Cf. Heuss, Volkerrechtliche Grundlagen, 42; Gruen, Hellenistic World, 17–18.

¹⁸ О питањима везаним за аутентичност податка о овом раном савезништву између Рима и Клузија, в. Mommsen, Gallische Katastrophe, 518–519. О другим околностима везаним за однос Рима и келтско-егрупских односа: Gagé, Gaulois à Clusium ?, 10–12.

¹⁹ Ливије у овом одељку користи неки од рецентнијих извора (Klotz, Livius, 203), антифабијевски (Heurgon, Rise, 182), извор који користи термин „пријатељство и савезништво” у складу са својим временом, а не сагласно рудиментарној дипломатији раног IV века пре Хр.

²⁰ Syll.³ II, no. 694, vv. 19–23; 48–50. Cf. Gruen, Hellenistic World, 742.

²¹ IG XII, 3, nr. 173 = Sherk, RDGE no.16B; cf. Täubler, Imperium Romanum, 48; Heuss, Volkerrechtlicher Grundlagen, 14; Gruen, Hellenistic World, 742; Wieacker, Römische Rechtsgeschichte, 372, nap. 68.

²² Thuc. 4.19.1, cf. Bauslaugh, Concept of Neutrality, 62–63; Xen. 4.8.26; Plut. Pelop. 4.5; Apophth. reg. 193; Diod. 16.84.5; Philochoros, FGrHist no. 328, 53–56; IG I³ 12; 76; 123; Bengston, StV II, 308.

²³ Arr. An. 2.14.2; CIL I² 730 (уп. OGIS I 375).

У теорији, *symmachia kai philia* односно *societas et amicitia* био је *foedus aequum*. У стварности римског империјализма, међутим, такви савези су били заправо *foedera iniqua*: Римљани су очекивали од својих савезника да имају исте непријатеље као они, али нису желели да своје политичке циљеве, па ни интересе ограничавају склапањем таквих савеза. Дакле, правно је то био међдржавни уговор, док су се у стварности само римски савезници њега морали придржавати. Тако је *philia kai symmachia* постала ефикасно средство римског империјализма, што су увиђали савремени писци (Liv. 39. 37. 10, 13).

Нема потребе да се овом приликом улази у детаљнију дискусију о употреби формуле у различитим врстама античких текстова. Ипак, нека један изузетак буде споменут. У мањем броју случајева *philia kai symmachia* означава само куртоазну дипломатску фразу, а не међдржавни однос заснован на савезничком уговору. Али, то је изузетак, а не правило.²⁴ Но, следеће запажање може бити корисније за медијеалисте заинтересоване за технику Кантакузинове *mimesis*: он појам *philia* (дакле, само *philia*, без *symmachia*)²⁵ употребљава у духу античке историографске фразеологије, дакле, као савезнички и пријатељски однос, али без постојања међдржавног уговора.²⁶

III. Потребно је ову анализу завршити освртом на једну важну околност. Наиме, Кантакузин пише о *symmachia kai philia* (Hist. 1.8; 2.5), а не као *philia kai symmachia*, што је претежни, али не и једини редослед у античкој историографији и епиграфским документима.²⁷ Притом, формула *symmachia kai philia* наведена је у једном тексту који је Кантакузину сигурно био познат, вероватно познатији него иједан други текст класичне (у ужем смислу) историографије. Наиме, у *Првој књизи о Макавејцима* (8.20; уп. 8.17), описујући јеврејску борбу против селеукидске власти, поменувши једну важну победу, анонимни аутор каже да су Јевреји, у страху од новог рата против моћне Сирије, послали делегацију у Рим да траже „пријатељство и савезништво” са Републиком (1 Macab. 8.17).²⁸ Даље, када су јеврејски изасланици стигли у Рим, пред Сенатом су рекли

²⁴ Нпр. Liv. 42.19.8; Sherк, RDGE, no. 7, v. 54; no, 9, v. 21.

²⁵ Cant. Hist. II 24; II 30.

²⁶ Huess, Grundlagen, 12–59; Dahlheim, Struktur und Entwicklung, 136–146; Gruen, Hellenistic World, 54–95. Дакле, сваки савез се доживљава као *amicitia*, што не имплицира уговорни савез, *societas*.

²⁷ Тако, нпр. Liv. 9.36.7 и 36.3.8: *societas et amicitia*; cf. Burton, Friendship and Empire, 80; Dimitriev, Greek Slogan, 252–253.

²⁸ Како се Римљани спомињу у повољном контексту, нема сумње да је *Прва књига о Макавејцима* настала пре 63. године пре Христа, односно пре него што је Помпејево непоштовање светиња Храма покварило односе између Римљана и Јевреја. *Terminus post quem* је мање познат, али неколико разлога говоре у прилог било позном II веку, било раном I веку пре Христа – изгледа да се у тексту подразумева један догађај из 104. године пре Христа. Cf. Oesterley, 1. Macabees, 60; Abel, Starcky, Livres des Macabées, 17; Fischer, T. Seleukiden und Makkabäer, 56, n. 141; Fisher, Book of Macabees, 441; deSilva, Introducing the Apocrypha, 248; Stemberger, Geschichte der jüdischen Literatur, 33.

следеће: Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἀπέστειλαν ἡμᾶς πρὸς ὑμᾶς στήσαι μεθ' ὑμῶν συμμαχίαν καὶ εἰρήνην καὶ γραφήναι ἡμᾶς συμμάχους καὶ φίλους ὑμῶν. (1 Macab. 8.20). Савез између Јевреја и Римљана склопљен је 161. године пре Хр.²⁹

Прва књиџа о Макавејцима је првобитно била написана на јеврејском или арамејском, о чему сведоче Ориген³⁰ и Свети Јероним.³¹ Исти се закључак може извести из лингвистичких особености грчког текста, односно из чињенице да грчки оставља утисак дословног превода са јеврејског.³² Али, како је сачуван само грчки превод у *Сейџуаинџи*, без поређења два текста не може се рећи да ли је такав редослед речи последица јеврејског / арамејског текста. С друге стране, у истој књиџи, чак се на два места фраза *philia kai symmachia* јавља у уобичајеном облику.³³ Но, те околности нису пресудне за закључак да је – будући да је облик *symmachia kai philia* релативно редак, као и да је *Прва књиџа о Макавејцима* сигурно спадала у Кантакузинову литературу – нестандартни редослед речи у тој фрази дошао у византијску историографију управо преко овог јеврејског текста.

Вероватноћа да је Јован Кантакузин цитирану фразу преузео из *Прве књиџе о Макавејцима* никако не искључује чињеницу да је он читао грчке писце – Полибија свакако треба издвојити. У сваком случају, фраза није могла бити случајно изабрана. Безмало је иронично да је израз који је означавао средство дипломатије републиканског Рима доспео до Римског цара готово 1500 година касније преко једне јеврејске заветне историје сачуване једино на грчком, односно, како би Византинци рекли, на „римском језику“.³⁴

²⁹ Schürer, *History of the Jewish People*, III.1, 171; Gruen, *Rome and Seleucids*, 86–87. Уп. Will, *Histoire Politique*, II², 371. Текст уговора који доноси *Прва књиџа о Макавејцима* (8.23–30) сматра се аутентичним: Täubler, *Imperium Romanum*, 239–254; Momigliano, *Prime linee*, 159–162; Sordi, *Valore politico*, 502–519.

³⁰ apud Euseb. *Hist. Eccl.* 6.25.

³¹ Hier. *Prol Gal.*: Machabeorum primum librum hebraicum repperi, secundus graecus est, quod et ex ipsa probari potest.

³² Goldstein, 1 Maccabees, 14–16; Dommershausen, I Makkabaeer. II Makkabaeer, 6; Fisher, *Book of Macabees*, 442; Abel, *Starcky*, *Livres des Macabbées*, 4.

³³ 1 Macab. 8.17 и 8.31.

³⁴ Theoph. *Hist.* 5.6.11–7.1.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources³⁵

- Bengston, StV* = *Bengston H.*, Die Staatsverträge des Altertums. Zweiter Band. Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700 bis 338 v. Chr., München 1967.
- Cant. Hist.* = *Ioannis Cantacuzeni historiarum libri IV.*, vol. I, ed. *L. Schopen*, Bonnae 1828.
- CIL I*² = *Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem. Editio altera, Pars I*, edd. *Th. Mommsen, W. Henzen, Chr. Huelsen*, Berolini 1893.
- FGrHist* = *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, ed. *F. Jacoby*, IIB (nr. 297–607), Leiden 1950.
- IG I*³ = *Inscriptiones Graecae, I, Ed. tertia. Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores. Fasc. I*, ed. *D. Lewis*, Berolini 1981.
- IG XII, 3* = *Inscriptiones Graecae, XII. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum, 3.*, ed. *Friedrich Hiller von Gaertringen*, Berlin 1898.
- OGIS I* = *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum. Volumen Prius*, ed. *W. Dittenberger*, Lipsiae 1903.
- Sherk, RDGE* = *Roman Documents from the Greek East. Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus*, ed. *R.K. Sherk*, Baltimore 1969.
- Syll.*³ *II*, = *Sylloge Inscriptionum Graecarum, Tertium edita, II*, ed. *G. Dittenberger*, Lipsae 1917.

Литература – Secondary Works

- Abel F.-M., Starcky J.*, Les livres des Macabées, Paris 1961³.
- Bauslaugh R.A.*, The Concept of Neutrality in Classical Greece, Berkeley, Los Angeles, Oxford 1991.
- Badian E.*, Foreign Clientelae (264 – 70 B.C.), Oxford 1970.
- Bosch U. W.*, Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinische Geschichte in den Jahres 1321–1341, Amsterdam 1965.
- Burton P. J.*, Friendship and Empire: Roman Diplomacy and Empialism in the Middle Republic (353–146 BC), Cambridge 2011.
- Dahlheim W.*, Struktur und Entwicklung des Römischen Völkerrechts im Dritten und Zweiten Jahrhundert V. Chr., München 1968.
- deSilva D. A.*, Introducing the Apocrypha. Message, Context and Significance, Grand Rapids 2002.
- Dimitriev S.*, Greek Slogan of Freedom and Early Roman Politics in Greece, Oxford 2011.
- Dommershausen W.*, I Makkabaeer. II Makkabaeer, ed. *J. G. Plöger et al.*, Die Neue Echter Bibel Fasc. 12, 1985.
- Eckstein A. M.*, Livy, Polybius and the Greek East (Books 31–45), ed. *B. Mineo*, Companion to Livy, New York 2014, 407–422.
- Fischer T.*, Seleukiden und Makkabäer. Beiträge zur Seleukiden-geschichte und zu den politischen Ereignissen in Judäa während der 1. Hälfte des 2. Jahrhunderts v. Chr., Bochum 1980.
- Fisher T.*, Book of Macabees, ed. *D. N. Freedman*, The Anchor Yale Bible Dictionary, New York 1992, 440–449.
- Gagé J.*, Les Gaulois à Clusium ? Essai sur le probable mouvement de sécession de « Camertes » en Etrurie centrale et méridionale (vers le début du IVe siècle av. J.-C.) et sur la formation de « clientèles » de clans romains (les Fabii et leurs rivaux) *Revue Historique* 253/1 (1975), 5–32.

³⁵ Имена античких писаца и називи њихових дела скраћивани су по стандарду из The Oxford Classical Dictionary 3rd ed., Oxford 1996.

- Geanakoplos D. J.*, Michael Palaeologus and the West 1258–1282. A Study in Byzantine-Latin Relations, Cambridge (Mass.) 1959.
- Goldstein J. A.*, 1 Maccabees: A New Translation with Introduction and Commentary, Garden City 1983.
- Gruen E. S.*, Rome and Rhodes in the Second Century B. C.: A Historiographical Inquiry, Classical Quarterly 25 (1975) 58–81.
- Gruen E. S.*, Rome and the Seleucids in the Aftermath of Pidna, Chiron 6 (1976), 72–95.
- Gruen E. S.*, The Hellenistic World and the Coming of Rome, I–II, Berkeley and Los Angeles 1984.
- Heurgon J.*, The Rise of Rome to 264, London 1973.
- Heuss A.*, Völkerrechtlichen Grundlagen der römischen Aussenpolitik in republikanischer Zeit, Leipzig 1935.
- Johannes Kantakuzenos (= Kant.), Geschichte, übersetzt und erläutert von *G. Fatouros* und *T. Krisher*, Zweiter Teil, Stuttgart 1986.
- Klotz A.*, Livius und seine Vorgänger, Amsterdam 1964.
- Laiou A. E.*, Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282–1328, Cambridge (Mass.) 1972.
- Nicol D.*, The Last Centuries of Byzantium 1261–1453, Cambridge 1993².
- Nissen B.*, Kritische Untersuchungen über die Quellen der vierten und fünften Decade des Livius, Berlin 1863.
- Momigliano A.*, Prime linee di storia della tradizione maccabaica, Roma 1930.
- Mommsen Th.*, Die Gallische Katastrophe, Hermes 13/4 (1878) 515–555.
- Oesterley W. O. E.*, "1. Macabees", ed. *R. H. Charles*, The Apocrypha and Pseudepigrapha of the OT, Oxford 1913.
- Oikonomides N.*, Diplomacy, ed. *A.P. Kazdhan*, The Oxford Dictionary of Byzantium, I, Oxford 1991, 634–635.
- Schmitt H. H.*, Rom und Rhodos, München 1957.
- Schürer E.*, The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135) (rev. and ed. by *Vermees, G., Millar, F., Goodman, M.*) III.1, Edinburgh 1986.
- Sherwin-White A. N.*, The Roman Citizenship, Oxford 1979².
- Sordi M.*, Il valore politico del trattato fra i Romani e i Giudei nel 161 a. C., Acme 5 (1952) 502–519.
- Stemberger G.*, Geschichte der jüdischen Literatur. Eine Einführung, München 1977.
- Täubler E.*, Imperium Romanum. Studien zur Entwicklungsgeschichte des Römischen Reichs, Erster Band: Die Staatsverträge und Vertragsverhältnisse, Berlin und Leipzig 1913.
- Talbot A.-M.*, Syrgiannes, ed. *A.P. Kazdhan*, The Oxford Dictionary of Byzantium, III, Oxford 1991, 1997.
- Teoteoi*, La conception de Jean VI Cantacuzène sur l'État byzantin vue principalement à la lumière de son *Histoire*, Revue des Études Sud-Est Européennes, 13/2 (1975) 167–185.
- Walbank F. W.*, A Historical Commentary on Polybius, Volume III: Commentary on Books XIX–XL, Oxford 1979.
- Wieacker Fr.*, Römische Rechtsgeschichte. Quellenkunde, Rechtsbildung, Jurisprudenz und Rechtsliteratur. Erster Abschnitt. Einleitung. Quellenkunde Frühzeit und Republik, München 1988.
- Will Éd.*, Histoire Politique du monde hellénistique (323–30 av. J.-C.), II, Nancy 1982².
- Византијски извори за историју народа Југославије (= ВИИИЈ), ур. *Ф. Баршвић, Б. Ферјанчић*, VI, Београд 1986 [Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije (= VIINJ), ur. *F. Barišić, B. Ferjančić*, VI, Beograd 1986].
- Pađuћ P.*, Sfrancisc Pалеолог – просопографска белешка. Из Цариграда у Српске земље, Београд 2012, 11–28 (= Зборник радова Византолошког института 29–30 (1991) 193–204) [*Radić R.*, Sfrancisc Paleolog – prosopografska beleška. Iz Carigrada u Srpske zemlje, Beograd 2012, 11–28 (= Zbornik radova Vizantološkog instituta 29–30 (1991) 193–204)].

Ферјанчић Б., Освајачка политика краља Душана, ур. С. Ђурковић, Историја српског народа. Прва књига, Београд 1981, 511–527 [Ferjančić B., Osvajačka politika kralja Dušana, ur. S. Ćirković, Istorija srpskog naroda. Prva knjiga, Beograd 1981, 511–527].

Ферјанчић Б., Ђурковић С., Стефан Душан, Београд 2005 [Ferjančić B., Ćirković S., Stefan Dušan, Beograd 2005].

Ђурковић С., Унутрашња политика краља Милутина, ур. С. Ђурковић, Историја српског народа. Прва књига, Београд 1981, 462–475 [Ćirković S., Unutrašnja politika kralja Milutina, ur. S. Ćirković, Istorija srpskog naroda. Prva knjiga, Beograd 1981, 462–475].

Žarko Petković

University of Belgrade – Faculty of Philosophy

zarkopetkovic@gmail.com

SYMMACHIA KAI PHILIA IN THE HISTORIES OF JOHN CANTACUZENOS

The influence of classical literature on Cantacuzenos is well attested, but it could be corroborated with the study of the author's borrowing from diplomatic phraseology of classical Greek historiography. Cantacuzenos writes that Andronicus III and himself – as Grand Domestic – requested the presence of monk Kalinikos, the Serbian envoy, in order to discuss with him the alliance and friendship (*symmachia kai philia*) with the Serbian King Milutin (Cant. Hist. 1.8). The same phrase is used when Cantacuzenos relates the words of Allamani envoys to Andronicus II (2.5) and when he reveals that, according to the plan of Andronicus III, Sphrantzes Palaeologus was obliged to make „friendship and alliance” with Syrgiannes in order to win his confidence, and then arrest him (2.25).

Symmachia kai philia – the phrase that is denoting actual judicial and diplomatic relations between Romans and a foreign power – was widely used by several authors in different epochs (e. g. Pol. 21.43.1; 21.20.3; 25.4.5; 21.32.2–4; Liv. 38.38.2; Arr. An. 2.14.2; Thuc. 4.19.1; Diod. Sic. 28.15.2; App. Syr. 6). This phrase is no literary brain child of Polybius or other writers, but a phrase found in official documents (e. g. Syll.³ II, no. 694, vv. 19–23; 48–50; IG XII, 3, nr. 173; Sherk, RDGE, no. 7, v. 54; no. 9, v. 21). Most of the examples have been deliberately chosen from Polibius' texts (i.e. from the texts that rely on Polibius), since it was precisely Polibius' text that was preserved as excerpts in the *Bibliotheca* of Patriarch Photius.

In theory, *philia kai symmachia* denotes *foedus aequum*. In practice however, the Romans would not consent to concrete obligations, but did demand from their allies to honour their side of the agreements. The treaties made by Romans with foreign states, although usually formally *foedera aequa*, were in practice *foedera iniqua*: Romans expected their allies to have „same friends and enemies as Romans”, but were unwilling to have their own political objectives and interests limited in practice by such treaties.

There were certain inconsistencies in the use of this term in Roman sources. In literary texts *societas et amicitia* could refer also to diplomatic relations that were not defined by any treaty. Although the examples of such use are in the minority, I would assume their occurrence should still be pointed out, as it could have an effect on the judgment that the medievalists (scholars) may make about the diplomatic and judicial implications of the term *philia kai symmachia* when used by Cantacuzenos.

A further assumption is possible – an even more probable one. The same phrase (*symmachia kai philia*) is used by the author of the *1 Maccabees* (8.20; cf. 8.17). As it can be argued with certainty that Cantacuzenos was familiar with this text, it is inevitable to conclude that he should have been aware of that particular phrase as well. Further in the text, the treaty between the Romans and the Jews is quoted: the phrase *philia kai symmachia* appears yet again. It is the expert opinion that the text from *Septuaginta* shows evident Hebrew influence, which increases the probability that the treaty was quoted authentically. In fact, the text of the alliance from *The First Book of Maccabees* is probably Greek translation of Hebrew translation of the Greek original.

The specific phrase Cantacuzenos used (*symmachia kai philia*) led us to postulate that he was an assiduous reader of classical authors, especially those who were writers of choice of the Byzantine elite on the subject of the orthodox version of Roman past.